

O'ZBEK ONOMASTIKASI MUAMMOLARINING O'RGANILISHI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7882916>

Abatov Doston

Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

O'zbek onomastikasi yoki nomshunosligi o'tgan asrning 60-yillaridan alohida ilmiy yo'nalish sifatida yuzaga keldi. O'zbek nomshunosligi o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab eng rivojlangan sohalaridan biriga aylandi. Ayniqsa, bu sohaning antroponimika, toponimika, etnonimika kabi bir qator sohalarida juda barakali ishlar amalga oshirildi. Masalan, o'zbek ismlari (antroponimlari) materiallari atroflicha to'plandi, bu borada to'rtta nomzodlik dissertatsiyasi (E.Begmatov,1965; G'.Sattorov,1990; S.Rahimov,1998; R.Xudoyberganov,2007) himoya qilindi, E.Begmatovning "Kishi nomlari imlosi" (1970), "O'zbek ismlari imlosi" (1972), "O'zbek ismlari" (1991), "O'zbek ismlari ma'nosi" (1998; 2004; 2010), "Ism chiroyi" (1994) nomli kitoblari nashr etildi.

Ayniqsa, o'zbek toponimikasi bo'yicha olib borilgan ishlarning samarasi salmoqli bo'ldi. Shu kunga qadar o'zbek toponimikasi bo'yicha 20 dan ortiq nomzodlik, uchta doktorlik (Z.Do'simov, S.Qorayev, T.Enazarov) ishi himoya qilindi. O'zbek toponimikasi bo'yicha himoya qilingan nomzodlik ishlarida Qashqadaryo viloyati toponimlari (T.Nafasov, T.Enazarov, O.Begimov), Surxondaryo viloyati toponimlari (Y.Xo'jamberdiyev, X.Xolmo'minov), Samarqand viloyati toponimlari (T.Rahmatov, N.Begaliyev, A.Turobov, S.Bo'riyev), Sirdaryo viloyati toponimlari (N.Mingboyev), Toshkent viloyati toponimlari (M.N.Ramazonova), Buxoro viloyati toponimlari (S.Nayimov, A.Aslov), Navoiy viloyati toponimlari (O'.Oripov), Jizzax viloyati toponimlari (A.Zokirov), Farg'ona viloyati toponimlari (N.Oxunov, S.Gubayeva, J.Latipov), Xorazm viloyati toponimlari (Z.Do'simov, A.Otajonova, M.Tillayeva), Shimoliy o'zbek shevalari toponimiyasi (L.Karimova), Toshkent shahri toponimiyasi (Sh.Qodirova) tadqiq etildi.

O'zbek toponimikasi muammolari H.Hasanov, S.Qorayev, E.Begmatov, T.Nafasov kabi olimlarning ishlarida umumiy tarzda ham tahlil qilib berildi.

O'zbek tilining tarixiy toponimikasi va antroponimikasi bo'yicha mamlakatimizda ayrim ishlar qilinganini ham e'tirof etish kerak. Bu borada akademik B.Ahmedov, akademik A.Muhammadjonovning ayrim tarixiy toponimlarning etimologiyasiga doir kuzatishlarini ta'kidlash joiz deb o'ylaymiz⁷⁹. Shuningdek, Sh.Kamoliddinning O'rta

⁷⁹ Muhammadjonov A. "Turon" geonimi haqida // O'zbek tili va adabiyoti, 2007. № 2. – B. 12-16; Muhammadjonov A. Samarqandning tarixiy toponimlari // O'zbek tili va adabiyoti, 2007. № 4. – B. 37-42; Muhammadjonov A. Marg'ilon-Marg'inon nomining ma'nosi haqida // O'zbek tili va adabiyoti, 2007. № 5. – B. 39-42; Muhammadjonov A. Farg'ona nomining ma'nosiga doir // O'zbek tili va adabiyoti, 2007. № 6. – B. 7-12; Muhammadjonov A. "Quva" yoki "Qubo" toponimi va "Qubod" atamasining etimologik asoslari // O'zbek tili va adabiyoti, 2008. № 3. – B. 41-46 va boshqalar.

Osiyodagi qadimgi turkiy toponimiyaga oid ishlari, ayniqsa, diqqatga sazovordir⁸⁰. N.Husanovning XV asr yozma yodgorliklari tilida qoʻllangan antroponimlar tadqiqiga bagʻishlangan ishi, Sh.Yoqubov va B.Bafoyevlarning Alisher Navoiy onomastikasi tadqiqiga bagʻishlangan tadqiqotlari, M.Turdibekovning Abulgʻoziy Bahodirxonning “Shajarai turk” asari onomastikasiga bagʻishlangan tadqiqoti, I.Xudoynazarovning oʻzbek folklori onomastikasiga bagʻishlangan tadqiqoti oʻzbek nomshunosligida muhim ahamiyat kasb etdi⁸¹.

Oʻzbek nomshunoslari olib borgan keng koʻlamli tadqiqotlar keyingi yillarda oʻzbek tilshunosligi sohasini bir qator monografiyalar (S.Qorayev, T.Nafasov, Z.Doʻsimov, L.Karimova, A.Turobov, N.Oxunov, N.Begaliyev, T.Enazarov, N.Husanov, S.Karimov, S.Boʻriyev), risolalar (S.Qorayev, E.Begmatov, N.Oxunov, T.Nafasov, T.Enazarov, B.Qilichev), izohli lugʻatlar (S.Qorayev, E.Begmatov, Z.Doʻsimov, X.Egamov, B.Oʻrinboyev, T.Nafasov, V.Nafasova, O.Holiqov) hamda koʻp sonli ilmiy hamda ilmiy-ommabop maqolalar (S.Qorayev, E.Begmatov, T.Nafasov va boshqalar) bilan boyitdi⁸². Bu sohada, ayniqsa, T.Nafasov, Z.Doʻsimov, H.Hasanov, S.Qorayev, N.Oxunov, N.Xusanov, T.Enazarov, X.Doniyorov, A.Otajonova, B.Oʻrinboyev kabi olimlarning hissasi katta boʻldi.

Oʻzbek nomshunosligining taraqqiyotida onomastikaga oid respublikamizning turli shaharlarida oʻtkazilgan ilmiy-nazariy anjumanlarning oʻrni katta boʻldi. Masalan, 1974 yilda Buxoro shahrida “Oʻrta Osiyo onomastikasining dolzarb muammolari” mavzusida Butunittifoq ilmiy anjuman oʻtkazilgan boʻlib, bu anjumanda juda koʻplab taniqli olimlar qatnashdilar. Jumladan, H.Berdiyev va B.Yoʻldoshev hamkorlikda bu anjumanda «Oʻzbek tilida frazeologizmlar tarkibida atoqli otlarning qoʻllanilishi», R.Qoʻngʻurov esa “Mushtum” satirik jurnalida okkazional maʼnoli atoqli otlar” mavzusidagi maʼruzalari bilan qatnashdilar. Xuddi shu yillari Samarqand davlat universitetida “Onomastika masalalari” nomi bilan bir necha ilmiy toʻplam nashr etilgan⁸³ va bu sohada ilmiy-tadqiqotlar koʻlami ancha kengayganini kuzatamiz. B.Yoʻldoshevning eʼtirof etishicha, Samarqandlik olimlar poetik onomastika yoki onomastik uslubiyat masalalari bilan maxsus shugʻullana boshlaganlar. Masalan, taniqli adabiyotshunos E.B.Magazannikning “Onomapoetika yoki adabiyotda gapiruvchi nomlar” nomli yirik monografiyasi Toshkentda nashr etilgan⁸⁴. Bu olimning

⁸⁰ Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. – Ташкент: «Шарк», 2006. – 192 с. 16

⁸¹ Bunday asarlar roʻyxati haqida qarang: Begmatov E., Uluqov N. Oʻzbek onomastikasi. Bibliografik koʻrsatkich (XIX asr oxiridan – 2008 yilgacha eʼlon qilingan ishlar olingan). – Namangan, 2008. – 168 b.

⁸² Bunday ishlar roʻyxati quyidagi ishda keltirilgan: Begmatov E., Uluqov N. Oʻzbek onomastikasi. Bibliografik koʻrsatkich (XIX asr oxiridan – 2008 yilgacha eʼlon qilingan ishlar olingan). – Namangan, 2008. – B. 8-164.

⁸³ Вопросы ономастики. Сборник научных статей. Выпуск I. – Самарканд: издание СамГУ, 1971. – 150 с.; Вопросы ономастики. Сборник научных статей. Выпуск II. – Самарканд: издание СамГУ, 1975. – 95 с.; Вопросы ономастики. Сборник научных статей. Выпуск III. – Самарканд: издание СамГУ, 1976. – 170 с.

⁸⁴ Магазаник Э.Б. Ономапоэтика или «говорящие имена» в литературе. – Ташкент: Фан, 1978. – 148 с. 12

shogirdi Y.Po'latov esa shu sohada izlanishlar olib borib, badiiy matndagi nomlar tarjimasiga doir qiziqarli risola yaratdi. Keyinchalik I.Mirzayev badiiy tarjimada kishi ismlari va geografik nomlarning berilishiga doir ayrim kuzatish ishlari olib borgan.

XX asrning 80-90-yillarida Jizzax (1985), Guliston (1987), Qarshi (1989), Navoiy (1993; 1998) shaharlarida "O'zbekiston onomastikasi" deb nomlangan butunittifoq va respublika ilmiy-nazariy hamda ilmiy-amaliy anjumanlari o'tkazilgan, ularning materiallari alohida to'plamlar sifatida nashr etilgan. Xuddi shu yillardan boshlab O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Samarqand davlat universiteti, Qarshi davlat universiteti, Buxoro davlat universiteti kabi oliy o'quv yurtlarida "Nomshunoslik masalalari", "O'zbekiston toponimikasi", "O'zbekiston onomastikasi", "O'zbek tili onomastikasi" muammolariga bag'ishlangan maxsus kurslar, ixtisoslik seminarlari o'qiladigan bo'ldi.

O'zbek nomshunosligida mavjud bo'lgan ishlarning aksariyatida ismlar, qisman laqab va taxalluslar, mikrotoponim va makrotoponimlar, etnonimlar tahlil qilingan, xolos.

Lekin o'zbek tilidagi atoqli otlarning ba'zi tiplari shu kunga qadar deyarli o'rganilgan emas yoki kam tahlil qilingan. Bunday masalalar qatoriga kosmonimlar (astronimlar), mifonimlar, ktematonimlar, agnonimlar, nekronimlar, geonimlar, gemeronimlar, dokumentonimlar, oronimlar, patronimlar, pereytonimlar, xromonimlar, geortonimlar, speleonimlar fitonimlar, ekklezionimlar, ergonimlar, xrematonimlar, badiiy onomastika, onomastik uslubiyat, laqab va taxalluslar, atoqli otlarning imlosi, onomastik birliklarning amaliy transkripsiyasi va transliteratsiyasi, nomshunoslikning amaliy va nazariy muammolari, jumladan, onomastik leksikografiya muammolari kiradi. Shuningdek, bu borada o'z tadqiqotini kutayotgan xalq poetik ijodi namunalari matnida qo'llanilgan atoqli otlar ham kiradi.